

Pemina ze peu tsi kera be sam, hezai tei kelu 2009.

RTI aize keyi nah kenkieng ge mina ze hezai peu gai pua bam, dai nzwa sokari nah office ga kedime heta tei kebam ze tsi lu kera ne. Nang sam keteu kegai ga ne sokari keyi nah kesia tsi dizie, cizieme aipau hezai ze 12th Oct. 2009 dau tei pwa pemina be ze pe pua bam dida nah nang de aipau hezai ze peu nta di mene ngua heta tei gai kera kap lie.

2. Tei kera riam pwa kebam
Kedime nah sokari kam ketei me heta tei kebam ze pemina me be ze peu tsi kera.
3. Paradigm shift : India me hezai rau kelu ga ze.
 - i) Aize au president nah Prime Minister de nzui kera be.
 - ii) Sokari ne hezai tei gai nah pemina be ne teu heta tei kegai be.
 - iii) Kedi-kecheu pie kemak be hezai.
 - iv) Aipau hezai ze au sokari kam ketei me nah pemina pelane ziem ne tei kelu be.
Aipau RTI hezai ze au India deudi ga lung kebam pelane ziem ne, liede Jammu nah Kashmir au nceut me lie.
4. RTI hezai ga ne kedime kehei be da ze sam dung tsi kera tei pwa bam. Kedime dung lie cai:
 - a) Pelane Central, State mede renam ga hepeut pung kebam nah constitution gu hezai rehi ga ne heta tei kebam me dung lie. Aize au president nah pekung ga heta tei kebam keheibe Ministries, Department nah Agencies medung lie.
 - b) Sokari ne Baudi nchu nah teu kebam be mede NGO's medung ze sokari ne rangkang peu kebam mede kehei be sokari ne rangkang nha eh penui heta tei kebam pelane da ze sam dung tsi kera keteu lu bui.
5. Nang dai sam dung keteu gai kera be nou ?
Sam dung tsi kera ze au ma kekie ge lie, sam au rau pwa bam de lu bui mede record, manuscripts, memos, emails, opinions, advices, file kwak, press releases, circulars, orders, logbooks, contracts, reports, samples, fax, microfilm, microfiche mede computer ga dung ze sam ngau kechu be dung ze rang la lie.
- 6.(a) Sam tsi kera hezai tei kelu be lie cai nang aidung tsi lu bui :
 - i) Sokari ne certified tei kelu be laisu, notes, extracts mede contracts dung.
 - ii) Sokari gu office ga laisu mede record rau pwa kebam be dung de pie lu bui.
 - iii) Keheibe sokari ne heta tei kebam mpuiki mede heki dung tei kebam be dung peta dai nzwa tei bam bie kechu de pie nah tsi lu bui.
 - iv) Sam dung tsi keneu be ze Xerox, print outs, mede disk dung ga ne ngau lu bui.
6. (b) Liede sam kesa be au rang lia dau lak, magaze sam dung ai kenzwa be dung cai :-

- i) India me gu Sovereignty, Integrity, Security, Strategic, Scientific, Economic Interest mede Foreign countries dung ze tei msia kera be cai.
- ii) Heta yi kemak pe tei kera be cai.
- iii) Hetu ki ne hekim pwa kebam be sam mede hetu ki zai dung tei msia di kera be cai.
- iv) Mina teilung tei msia di kera be lie cai.
- v) Ma tei mau kelu be tsi kere tei kebam mede hetu ki ga mpau kera mpui kam kechu be cai.
- vi) Heli la ketei be ha mede mania dung tei msia pwa heleu me ziem ne yi lak kera be cai.
- vii) Mi ma mpau kelu hekim sam dung cai.
- viii) Copyrighted sam dung au tsi gai lak.
- ix) Cabinet me mpau kebam be sam dung de tsi gai lak, penuhi mpau cang lu kemak ta ne.
- x) Parliament mede State legislature me heta keyi tei kera mpui kam kera be cai.
- xi) Mi hangket ngie kera be sam nah heleu me ziem ne yi lak kera be au sam rang lia gai lak. PIO ne heleu me pelane yi kera be sam lie cai cize au tsi lu bui.

Liede, sam dung parliament mede state legislature me ze peu tsi kebam be dung au peu nchu de tsi zie, pelane meliede nang tsi kera be kie ge au rang lia zie. Liede Security nah Intelligence me ha dung au peu tsi gai lak lie ze schedule 2 ga rau pwa bam, penuhi ne kemau tei mede mize tei msia kemak ta au.

Renam Pelane ga kedime medung public Information Officers (PIOs) mede Assistant Public Information Officers (APIOS) meze kai beu kera be. Nah nang sam dung ze PIO nah APIO medung da ze sam dung tsi lu bui.

7. Nang sam dung ngau lu kera be peting tei kelu be dung :-

Lang 30 : Nang sam tsi kera ngia kie kegai kechu dau PIO ne rangkang (fees) kai kera de rang beu zie meliede nang ngia kie kegai ze de lu lak lie kechu de rang be zie.

Lang 35: Magaze nang application ze APIO ze kai beu di cai.

Bamdakak 48 : Magaze sam be ze mina teilung ga di kera nzwa cai.

Lang 40 : Magaze third party de bam cai.

Lang 45 : Magaze sam be ze mize tei msia pwa bam cai Information Commission ne sam rang lia beu kera be ting peu zie.

8. Rangkang riak

Application gu fee	Sam tsi kera be mi	Pai nzwa rangkang kai kera be bie.
Kang kerei	* A4/A3 laisu kum-lim ket ze kang na zie. Laisu kum di bi be-pe mi ling be. Print tei kelu be – pe ling be Photo copies/print tei dai kelube-lim ket ze kangna.	Pegeu ne kepeu Demand draft. Banker's cheque

	Floppy/diskette – Disk ketze kang re-ngei Samples/models – pe ling be Record pie cai – Raitu be bamdakak au nta pie lu bui na cipau cai be bamdakak gwang kesi mpi au kang mengei keu zie.	
--	--	--

Sam ai tsilu : Minadung, makega me (Below Poverty Line) au rangkang kai lak. Nah kehei be lie de peting ga ge sam be ze peu lu ma cai rangkang au kailak.

8. Ngia kie gai kera be.
 a) Ngia kie kerai be.

Nang kedime First Appellate Authority ze ngia kie gai lu bui.

- PIO mede APIO ne ngu application lu lak lie cai,
- PIO me penui sam kepeu ze nang lung ning ga ge rang cang beu me lie cai,
- Rangkang be ze kie zu di cai.
- Peting dau ga ge sam be ze rang lia beu me lie cai.
- Sam be ze peu cang mak mede keheret be rang lia cai,
- Sam be ze milung ning ga tei cang beu ma cai.
- Sam tsi kera kie kegai be rehi ga ne peu ma cai.

Nang PIO mede APIO meze lang 30 ne mede lang 50 soh ga ge nang ngia kie gai lu bui.

Nang ngia kie kegai dau aidung ze bam lu :

- i) Mizi nah lung kebam be nam zi.
- ii) PIO mezi nah PIO me lung kebam be nam zi.
- iii) Sam dai be ziem ne ngia kie bie-peting, pe no., nah PIO ha.
- iv) Dai ziem ne ngia kie pwa bam bie.
- v) Dai nzwa anui ngia pie beu neu bie.
- vi) Nang ngia kie kegai be ze rau lu.
- vii) De pai be hezai kang ga ne ngia kie gai bam bie kechu de rau lu.
- viii) Ngia kie kegai be ze kesang be lie kechu de rau lu.
- ix) Ma sam keda be dung ngia kie kegai ze mpau kechu dau tei mai kesia be dung de bam lu.

Ngia kie kegai dau aipau laisu dung de bamlu.

- Nchu sam peu pwa kebam be laisu ze attest tei nah kai lu,
- Hezai tei kelu be laisu nang dai ga ne pie lu eh ngia kai bie kechu de kai beu lu.
- Dai kie ge laisu ngia kie kechu dau kai la bie kechu de rau beu lu.

Nang keheidau liede Nagaland State Information Commission ze complain kailubui, magae

- i) Nang ngia be kai lu ma cai
- a) PIO mede APIO kega ziem ne
- b) PIO mede APIO medung ne ngia lu ma cai.
- c) PIO mene nang ngia be ze kedime ze lang gai beu ma cai.
- ii) Sam tsi kera be ze rang lia beu ma la cai
- iii) Peting dau ga ge rang beu ma cai

- iv) Rangkang be ze kie nkie lie cai
- v) Nang daze, sam ze petau melie mede heret lie cai
- vi) Keda be keheibe nang sam tsi kera be rang lia beu me lie cai.
Magaze nchu ze RTI hezai teu kera ze kebwak mede mpui kam bam cai keheidau aipau commission meze peu tsi lu. Nah nang aipau ga ge rau gai beu lu.

Nagaland State Information Commission
Old Secretariat Complex,
Post Box-148,
Kohima, Nagaland-797001.
Tel:(0370)2291595(O), Fax:2291798,
Email: cic_nagaland@yahoo.co.in
Website:www.nlsic.gov.in

(b) Ngia kie pekena be:

Magaze nang First Appellate Authority mene nchu samdung kai kebeu ze mede nang lang 30 mede lang 45 dau gage penui sam ngau melie cai nang lang 90 ne bam cang kemak so gage Information Commission ze nang ngia kie dai gai lu bui.

10. Petau tei kemak jiehi :

Nagaland state information commission ne rangkang 250.00 lang nai nsang ne PIO meze nzo zie 25,000.00 kechang, magaze penui ai nzwa tei pwa bam cai :

- i) Ngu application keu lak lie cai
 - ii) Heciam tei eh sam dung rang lia beu ma cai
 - iii) Samdung peting ga ge rang lia beu ma cai
 - iv) Penui sam tsi lu ne keheret mede cang kemak sam dung peu cai.
11. Application kai kera ne sam dung rang lia kegai dung :
- i) Cau ne samdung de tsi bam bie, cipau kedime me ha de tsi rai lu.
 - ii) Nang sam dung mede nang ngia kie kegai be dung ze tsi neu lie cai RTI ze keu lu, liede magaze nang passport tei kera kenzwa henai kai gai lu nah nchu nai kenzwa RTI ze ne nchu nha gai lak lie. RTI lie kechu ze au peta tei kera peting peu kelu be rehi ga ne teu mai sia lia.
iii) Samdung ze au nta peu gai lak, nang samdung tsi kera ziem ne pemi tei zie (sam kai gwang cang kebeu be mi). Dai dung ge tei mai sia bie keteu lu melie cai nang na tu ga perangkang dung nzo nkie di zie.
iv) Nang application ze laisu kum ga ge English, Hindi, renam heko let nang kechi dung bene rau pwa PIO meze kai gai beu lubui.
v) Sam tsi kera ziem ne application ke kai ze au nang tsi keneu be sam kie dung ze rau mchi ciak pwa de pei sam mede de pai records dung pie neu bie mede de pai nia ha dung tsi neu bie kechu rau lu. Nang petau tei eh keteu me lie cai penui de petau tei kemak be sam dung rang lia di zie ciziemne nang be ze au tsi keneu be sam ze au rau mchi ciak mak kai sia lie.

- vi) Nang de pai be ting gu records ze tsi neu bie kechu be de rau beu lu.
- vii) Sam dung peu nchu dai nzwa rang cang beu bie kechu de rau beu lu.

viii) Sam be ze nchu dai nzwa kai cang beu lu bui bie kechu rau beu lu kedane mene PIO medung nchu sam kepeu dung pe rangkang dai kie ge ted di bie kechu de rang lia kera ziem ne.

x) Nang be dai ziem ne samdung ze tsi neu bam bie kechu ze rang lak.

xi) Application kekai dau rangkang (fee)10 kai zie cize au pegeu mede demand draft mede banker's cheque de lu bui.

xi) Magaze nang makega me ga lie cai (Below Poverty Line), rau lu nah ngu Ration Card mede ID card kenzwa ge kai beu lu. Kedane mene mnui ze au rangkang (fee) keu lak.

12. Sam kesa be tsi bam kera bedung:

i) PIO mede APIO medung au ngu application keu lak lie ze gai lak magaze penui ci pau sam ze tsi meliede.

ii) Magaze nang be ne application kedime me ze kaibeu mau di lie de PIO medung ne ngu application ze nchu sam rang lia beu kera be kedime ba gage kai beu kera be nah nchu ze lang 5 ne dau ga ge cau ze kai beu di bie kechu de rang lia beu kera be.

iii) Magaze nang laisu rau tsi mene bam cai, nang hemui ne rang beu eh PIO nziem ne rau beu zie.

iv) Nang application ke kai be gu rangkang (fee) ze ngau de lie kechu receipt ze PIO da ze keu lu mai sia.

v) Nang samdung ngau kemak dwa ga ge pe rangkang dai kie ge kai kera bie kechu tsi lu kedane mene nang rangkang kai cang beu kemak ta ne nang sam dung ze ngau gai lak lu ge. Nah nang rangkang sam tsi kera ziem ne kai beu kemak peting ze 'Intervening Period' lie rang la nah aipau be ting ze au hezai ga peting kai pwa kebam be ga ge keseu nchut lak.

vi) Ngia kie kegai dung ze au pemmi tei lak.

13. Gwang si kera be: Nang nzu nleu kechu ne magede tei nca-am gai lak liede kideu zu be ze nleu lu cai ma pelane tei nca-am lu bui lie.

RTI hezai – Gwang si kera heleu ziem ne tariam keyi ge.

Nang nzeu be dung tsi lu nah nang chu ga ge nta tei chu lu.

“Mina kesia me ne heleume ze au tei msia melie liede mina keyi me heta tei keyi tei kemak ne heleu me ze tei msia bam lie”

“Magaze mige makesia ketei be tei helou rang melie cai, cize pa makesia tei kera kechung kebam nzwa lie”

“Sokari kesia au, pemina dung ze kering gaze kecai kechang heruet peu ngau lu la me lie”
Shiv Khera